

Tobera, Marek

Symposium "Prasa - polityka - kultura" : sprawozdanie

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 21/3-4, 246-252

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SYMPOZJUM „PRASA — POLITYKA — KULTURA”
(Sprawozdanie)

W dniach 26—27 X 1981 r. odbyło się w Warszawie sympozjum historyków prasy na temat „Prasa — polityka — kultura”, zorganizowane przez Komisję Historii Prasy przy Komitecie Nauk Historycznych PAN i Pracownię Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX w. IBL PAN. W sympozjum wzięło udział ponad sześćdziesiąt osób z Warszawy, Krakowa, Wrocławia, Opola, Katowic, Lublina, Gdańska, Torunia, Kielc, Olsztyna, Białegostoku, Łodzi i Zielonej Góry oraz grupa doktorantów. Teksty wygłoszonych referatów organizatorzy podjęli się opublikować w numerze 4/1982 „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej”, natomiast teksty komunikatów mają być publikowane sukcesywnie. Otwierający obrady doc. dr hab. Jerzy Myśliński (Warszawa) nawiązał do osiemdziesiątej rocznicy urodzin prof. dr. Mariana Tyrowicza (który niestety nie mógł przybyć do Warszawy) i złożył dostojnemu jubilatowi najserdeczniejsze życzenia w imieniu organizatorów i uczestników. Tezy referatu M. Tyrowicza na temat biografistyki dziennikarskiej zostały udostępnione uczestnikom sympozjum wraz z tezami wszystkich innych referatów.

Referaty zostały zgrupowane w bloki tematyczne; każdy blok kończyła dyskusja. 26 X na sesji przedpołudniowej (przewodniczący prof. dr Mieczysław Ingłot — Wrocław) wystąpienia dotyczyły prasy dawnej i problematyki regionalnej, w obradach popołudniowych (przew. doc. dr hab. Andrzej Paczkowski — Warszawa) traktowały o problematyce politycznej; 27 X (przew. doc. dr hab. Wiesław Ślaskowski — Lublin) zajmowano się problemami prasy okupacyjnej.

Prasa dawna

W referacie *Prasa dawna w życiu społeczeństwa polskiego w okresie rozbiorów* doc. dr hab. Jerzy Łojek (Warszawa) zajął się ogólną oceną polityczną prasy polskiej lat 1772—1795, stwierdzając, iż jej rola informacyjna była w tym okresie niewielka; więcej danych faktograficznych dotyczących spraw polskich zawierają niektóre ówczesne pisma zachodnioeuropejskie. Zasadne jest podjęcie gruntownych badań nad tym, do niedawna nie docenianym, źródłem do historii Polski. Należy również, w miarę możliwości, odtworzyć i poddać analizie teksty kazań, bowiem w epoce rozbiorowej i ambona odgrywała istotną rolę informacyjną. Bardzo pożytecznym źródłem do dziejów kultury i życia społeczno-politycznego są także zamieszczane w ówczesnej prasie ogłoszenia — materiał dotychczas nie wykorzystany lub wykorzystany fragmentarycznie. Z kolei J. Łojek postulował odnalezienie wykonanych w czasach Wielkiej Emigracji przez stypendystów Hotelu Lambert wypisów z materiałów dotyczących Polski, publikowanych w osiemnastowiecznej pra-

się francuskiej. Wypożyczone w 1939 r. przez Bibliotekę Polską w Paryżu Polskiej Akademii Umiejętności, obecnie powinny one znajdować się w zbiorach krakowskiej biblioteki PAN.

Dyskutanci (w czasie dyskusji J. Łojek był nieobecny), dzieląc zawartą w referacie ogólną ocenę polityczną, dokonali wszakże kilku szczegółowych poprawek i sprostowań (doc. dr hab. Konrad Zawadzki — Warszawa, doc. dr hab. Józef Szczepaniec — Wrocław, M. Ingot). Podkreślano szczególnie konieczność podjęcia badań nad tematyką polską w prasie zachodnioeuropejskiej i nad polskimi inicjatywami informacyjnymi poza granicami Rzeczypospolitej. Zdaniem J. Szczepańca, jedynie w niewielkim stopniu są dotychczas wyzyskane zamieszczone w prasie ogłoszenia, mimo iż stanowią one cenny materiał, zwłaszcza do historii Warszawy i do dziejów polskiej książki. W dalszym ciągu swej wypowiedzi J. Szczepaniec poinformował o stanie swoich badań nad ogłoszeniami prasowymi i o zamiarze opublikowania ogłoszeń przez siebie zebranych, co niewątpliwie ułatwi dalsze studia nad tym zagadnieniem. Istnieje wprawdzie kilka ogólnikowych publikacji na temat prasy obcojęzycznej wydawanej w Warszawie w XVIII w., przeprowadzenie głębszych badań jest jednak konieczne — wszak w Europie Zachodniej i dla niepolskiej części ludności Warszawy było to źródło wiedzy o sprawach polskich. K. Zawadzki, ustosunkowując się do referatu J. Łojki, stwierdził m.in., iż podjęcie badań nad kazaniem prawdopodobnie nic nie da, ponieważ te, które publikowane są w gazetach szwedzkich i niemieckich, dotyczą wyłącznie problematyki religijnej. M. Ingot zwrócił uwagę, iż wydawana w XIX w. na ziemiach polskich prasa obcojęzyczna była wyrazem dążeń zaborców, a także na zdominowanie dziewiętnastowiecznej kultury polskiej (a wraz z nią — prasy) przez literaturę. W badaniach nad prasą doby rozbiorów należy sprawdzić, czy zjawiska te nie występowały już w XVIII w.

Na wniosek K. Zawadzkiego uczestnicy sympozjum zgłosili dwa następujące postulaty:

„Dotkliwą lukę w polskich zbiorach bibliotecznych stanowi brak wielu czasopism z terenu b. zaboru austriackiego. Jedyną realną możliwością uzupełnienia braków jest zmikrofilmowanie przez Bibliotekę Narodową tych materiałów, znajdujących się w Österreichische Nationalbibliothek w Wiedniu. Sprawa ta została już w znacznym stopniu przygotowana organizacyjnie. Realizacja projektu akcji uzależniona jest jedynie od otrzymania odpowiednich kredytów.

Z uwagi na znaczenie dla nauki i kultury polskiej uzyskania prasy galicyjskiej uczestnicy sympozjum historyków prasy nt. »Prasa — polityka — kultura« zebrań w Warszawie w dniach 26—27 X 1981 r. zwracają się do Prezydium Polskiej Akademii Nauk i Ministerstwa Kultury i Sztuki o moralne i materialne poparcie tych zamierzeń.

Warszawa, dnia 26 X 1981 r.”

„Uczestnicy sympozjum historyków prasy nt. »Prasa — polityka — kultura« zebrań w Warszawie w dniach 26—27 X 1981 r. postulują przygotowanie programu badań nad prasą staropolską. Badania te winny objąć zarówno wydawnictwa periodyczne, jak i pierwociny prasowe — tzw. gazety ulotne oraz gazety pisane.

Sprawą szczególnie ważną jest opracowanie monografii poszczególnych tytułów wydawanych w kraju, zarówno w języku polskim, jak i w językach obcych. Równie istotnym zagadnieniem jest zbadanie prasy zagranicznej zawierającej wiadomości o Polsce.

Sporządzenie programu powierza się Komisji Historii Prasy przy Komitecie Nauk Historycznych PAN.

Warszawa, dnia 16 X 1981 r.”

Problematyka regionalna

Problematyki regionalnej dotyczyły referaty dr. Joachima Glenska (Opole; *Metody badań prasy regionalnej na przykładzie prasy śląskiej*) i dr. Wiktora Peplińskiego (Gdańsk). Nieco inny charakter miał wygłoszony w ramach tego bloku tematyczny referat dr. Józefa Mądrego (Katowice) na temat systemu prasy w Polsce w latach 1918—1980*. Natomiast komunikat dr. Andrzeja Sniadeckiego traktował o indeksie osobowym czasopism jako źródle do studiów nad problematyką kulturalną.

J. Glensk mówił o metodach badań prasy regionalnej, przedstawiając plan badań nad tymi problemami na przykładzie prasy śląskiej. Zasadnicze punkty owego planu to: 1) przygotowanie bazy dokumentacyjnej, 2) opracowanie monografii ważniejszych tytułów, 3) synteza dziejów prasy śląskiej, 4) rozważania teoretyczne. W. Pepliński zajął się natomiast międzywojenną prasą pomorską jako źródłem do badania lokalnej kultury politycznej i jako elementem tejsze kultury. Dzięki zachowaniu się sporej ilości dokumentów można zrekonstruować (niemożliwe do odtworzenia w przypadku innych regionów) mechanizmy podejmowania decyzji redakcyjnych. Autor zwrócił m.in. uwagę na instrumentalne potraktowanie przez część prasy problemu dzielnicowego separatyzmu, na język i ton prasy pomorskiej oraz na zmiany w obyczajowości politycznej po 1926 r.

Przedstawiony przez J. Glenska plan organizacji badań nad prasą regionalną został przez dyskutantów przyjęty z aprobatą. Stwierdzono, iż wprowadzie wymaga on pewnych retuszy terminologicznych, lecz mimo to może być wzorem dla opracowań dziejów prasy regionalnej innych dzielnic. Rozważano kolejność poszczególnych prac badawczych (dyskusja: J. Glensk, W. Śladkowski, doc. dr hab. Zenon Kmiecik — Warszawa), dokumentacyjnych i monograficznych, wskazano na możliwość wykorzystania specyficznego typu źródła, jakim są relacje (W. Śladkowski). W nawiązaniu do obu referatów dyskutowano nad różnymi typami regionalizmu. M. Ingłot zwrócił uwagę na problem autoświadomości redakcji i na typ regionalizmu przez nie lansowany. Z. Kmiecik zainteresował się porównaniem prasy śląskiej z prasą Królestwa Polskiego w drugiej połowie XIX w. i w początkach wieku XX. J. Glensk podkreślił konieczność rozróżnienia między prasą prowincjonalną (czyli lokalną, zaściankową) a prasą regionalną oraz orzekł, iż trudno jest porównywać dziewiętnastowieczną regionalną prasę śląską z apolityczną prasą lokalną Królestwa Polskiego. W nawiązaniu do referatu o prasie pomorskiej doc. dr hab. Wiesław Władysław (Warszawa) apelował o podjęcie badań komparatystycznych, trudno jest bowiem ukazać specyfikę prasy danego regionu bez dokonania szerszych porównań. W. Pepliński stwierdził, iż będzie to możliwe po opracowaniu monografii syntez poszczególnych dzielnic, a także po ukazaniu się opracowań ogólnych; zgodził się również, iż cechy znamienne dla prasy regionalnej (m.in. pomorskiej) mogą być charakterystyczne dla prasy polskiej w ogóle. Z. Kmiecik zgłosił też postulat podjęcia badań nad prasą regionalną pod adresem regionalnych ośrodków naukowych. Natomiast dr Jerzy Ratajewski (Katowice) domagał się większej precyzyjności terminologicznej w wystąpieniach referentów i dyskutantów. Zgadzał się z tym inni uczestnicy obrad, choć oponowali przeciw zbytniemu rygoryzmowi (J. Glensk, W. Władysław).

* Dr Józef Mądry nie nadesłał w terminie tekstu swojego referatu, dlatego nie mogliśmy go opublikować w tym numerze (red.). Temat referatu brzmiał: *Kulturalno-oświatowe, polityczne i techniczne uwarunkowania polityki i możliwości przestrzennego umieszczenia prasy w Polsce w latach (1918—1980) (Ze studiów nad drogami rozwojowymi oraz kształtem i sprawnością współczesnego systemu prasy w Polsce)* (red.).

W dyskusji nad wystąpieniem J. Mądrego (referent w czasie jej trwania był nieobecny) głos zabrał W. Władyka, który sprzeciwił się traktowaniu historii jako „linearnego ciągu przyczyn i skutków”, przeciw jest ona procesem wieloczynnikowym, nie schematycznym, zaś w badaniach nad historią prasy przyczyn trzeba szukać nie tylko w sferze polityki. To, co zaprezentował referent, zostało już sformułowane w wielu pracach syntetycznych i monograficznych. J. Mądemu zarzucano brak precyzji w określeniu zakresu tematu (W. Śladkowski, J. Ratajewski, M. Ingłot); J. Ratajewski za bardziej trafne uznał rozróżnienia terminologiczne wprowadzone przez teoretyków literatury, sugerował konieczność wyzyskania ich w badaniach prasoznawczych.

Dyskutowano też o problemie koncentracji i dekoncentracji w modelu prasy polskiej. Dr Andrzej Notkowski (Warszawa) nie zgodził się z tezą W. Śladkowskiego, że zjawisko koncentracji jest charakterystyczne dla współczesnej prasy światowej (renesans prasy regionalnej m.in. we Francji, w USA); mówił (stosując współczesną egzemplifikację) o dwóch typach koncentracji: instytucjonalnym i terytorialnym; zauważył, że obecnie mamy w Polsce do czynienia z „dekoncentracją informacji”, polegającą na ogólnym ograniczeniu obiegu prasy regionalnej.

W nawiązaniu do komunikatu A. Śniadeckiego M. Ingłot poinformował zebranych, iż komunikat ten jest częścią monografii, a więc zaprezentowana w nim metoda jest pomocnicza przy opracowaniu danego tematu. J. Łojek uznał metodę tę za interesującą i pożyteczną, choć jej zastosowalność jest niewielka, ponieważ pisma z reguły nie opracowywały indeksów nazwisk autorów, a samodzielne sporządzanie indeksów jest w praktyce niewykonalne. Dr Oskar Czarnik (Warszawa) stwierdził, że w badaniach nad horyzontem kulturalnym pisma duże znaczenie ma zestawienie tekstów i typów tekstów, a nie nazwisk autorów; podkreślił też rolę intuicjonizmu w studiach nad polityką kulturalną poszczególnych redakcji oraz wskazał, że analiza prasoznawcza i statystyczna nie zawsze jest w tej materii przydatna.

Problematyka polityczna

Z problematyką regionalną korespondował referat dr. Marka Czaplińskiego (Wrocław) *Funkcje polityczne a funkcje kulturalne polskiej prasy górnośląskiej w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, w którym omówiona została rola polityczna i kulturalna polskiej prasy górnośląskiej w drugiej połowie XIX w. i na początku wieku XX. Referat był rewizją dotychczasowych poglądów autora na ten temat. M. Czapliński rozgraniczył kulturotwórczą i polityczną funkcję gazet polskich na Górnym Śląsku; stwierdził, że dotychczas zbyt optymistycznie oceniano poziom kulturalny prasy polskiej w tym regionie: w omawianym okresie można mówić raczej o roli cywilizacyjnej, a nie kulturalnej (nawiązanie do rozgraniczeń formułowanych przez kulturoznawców: cywilizacja to „coś niższego” w stosunku do kultury), zakwestionował dotychczasową wysoką ocenę świadomości historycznej i narodowej Ślązaków oraz sprawności zawodowej śląskiej kadry dziennikarskiej w porównaniu z innymi dzielnicami, gdy tymczasem prasa polska nie wytrzymywała konkurencji ze śląską prasą niemiecką; mówił o nie wyzyskanych możliwościach propagowania polskiej książki; przestrzegł przed zbytnim optymizmem w patrzeniu na historię. Referat wywołał ożywioną i kontrowersyjną dyskusję. Autorowi zarzucano brak udokumentowania przedstawionych tez; przypomniano, że już na przełomie XIX i XX w. poziom prasy polskiej na Śląsku był różnie oceniany przez współczesnych, podobnie jak stopień jej oddziaływania na czytelnika. J. Ratajewski podał przykłady takich rozbieżnych ocen. Z. Kmiecik wskazał, iż polska prasa Górnego Śląska była współcześnie znana w Warszawie i różne ugrupowania poli-

tyczne różnie ją oceniały. Zakwestionowano zawartą w referacie negatywną ocenę fachowości i wykształcenia redaktorów (J. Ratajewski, M. Gierula, J. Glensk) oraz poziomu kultury literackiej gazet śląskich. Mgr Marian Gierula (Katowice) zwrócił uwagę, że prasa polska i polscy dziennikarze odegrali na Śląsku ważną rolę kulturotwórczą, nie tylko poprzez działalność profesjonalną, lecz także społeczną, pomimo niekorzystnych uwarunkowań obiektywnych, gazety polskie miały bowiem mniejsze możliwości techniczne niż prasa niemiecka. Do stwierdzenia tego nawiązał w replike M. Czapliński, podtrzymując swą tezę o niskim poziomie prasy śląskiej, co determinowały takie czynniki obiektywne, jak bieda i konserwatyzm ludności Śląska. Czytelnictwo prasy niemieckiej przez Polaków dowodzi nie tylko pragnienia uzupełniania wiadomości, lecz i zaspokojenia wymagań czytelniczych, nie spełnionych przez prasę polską.

O relacjach między prasą a polityką traktowały referaty A. Notkowskiego i W. Władyki (*Państwo — partie — prasa w Drugiej Rzeczypospolitej*) oraz dr. Leonarda Smółki (Wrocław; *Relacje między prasą a polityką na przykładzie prasy polskiej w Niemczech w okresie międzywojennym*). A. Notkowski i W. Władyka zaznaczyli, że warunki funkcjonowania prasy są pochodną istniejącego w danym państwie ustroju i systemu rządów, choć należy również pamiętać o determinantach społeczno-kulturowych i ekonomicznych. Precyzując pojęcie „systemu prasowego” („zespół warunków determinujących bezpośrednio funkcjonowanie prasy, które to warunki wynikają z ustanowionych przez instytucje państwowe odpowiednich przepisów prawnych oraz praktyki działania organów administracji państwowej wszystkich szczebli”), autorzy omówili jego podstawowe założenia i ewolucję. W Drugiej Rzeczypospolitej występowała wyraźna tendencja do podporządkowania prasy władzy państwowej, jednak dopiero po zamachu majowym można mówić o bardziej zdecydowanych działaniach administracji w tym zakresie — po 1926 r. mamy do czynienia z występowaniem podstawowych cech systemu prasy kontrolowanej. W drugiej połowie lat trzydziestych w prawicowych kregach sanacji wystąpiły tendencje do tworzenia systemu prasy sterowanej, typowego dla państw totalitarnych; w efekcie jednak system polityczny kraju nigdy nie osiągnął form w pełni totalitarnych, tak jak i system prasowy nie został przekształcony w system prasy sterowanej.

L. Smółka w referacie swym stwierdził, że wyjątkowy charakter prasy polskiej w Niemczech determinowały: status mniejszościowy, polityką władz niemieckich i polskich, reglamentacja swobody wypowiedzi przez administrację państwową, a także stan stosunków między Polską a Niemcami.

W dyskusji skoncentrowano się na rozróżnieniu pojęć „prasa partyjna” — „prasa komercyjna”. Odpowiadający na pytania W. Władyka przyznał, iż są to pojęcia nieostre, ogólnie wszakże można powiedzieć, iż prasa partyjna miała przed sobą przede wszystkim cele polityczne, natomiast istotą funkcjonowania prasy komercyjnej był zysk ekonomiczny. Po 1926 r. w Polsce pod względem wysokości nakładów prasa komercyjna zdecydowanie dominowała nad prasą partyjną, z czasem jednak coraz więcej miejsca zajmowała w niej polityka, a zatem nastąpił paradoks — prasa komercyjna uległa upolitycznieniu. Ustosunkowując się do wypowiedzi na temat roli prasy opozycyjnej po 1926 r., A. Notkowski podał liczne przykłady relacji: władze państwowe — prasa, wskazując przy tym (w związku z uwagą J. Ratajewskiego, że równie ważna jak problem oddziaływania państwa na prasę jest relacja odwrotna: wpływ prasy na politykę władz państwowych), iż pisma opozycyjne po zamachu majowym pełniły w stosunku do administracji „rolę mitygującą”.

Zagadnień narodowościowych dotyczył referat doc. dr. hab. Mariana Fuksa (Warszawa) na temat prasy żydowskiej w Polsce w latach 1918—1939. W dyskusji zastanawiono się nad samym pojęciem „prasa żydowska” i nad jego zakresem.

Według M. Fuksa prasa żydowska to „prasa wydawana przez Żydów i dla Żydów”, bez względu na czas, miejsce wydania i język. Prasa żydowska w Drugiej Rzeczypospolitej była swoistym fenomenem, ukazując się w trzech językach: hebrajskim, jidysz i polskim. Autor przypomniał, że w Polsce międzywojennej w sposób odrębny deklarowało się wyznanie, język ojczysty i narodowość — byli więc m.in. Żydzi wyznania mojżeszowego, Polacy wyznania mojżeszowego, a także Żydzi deklarujący język polski jako ojczysty (przeważnie inteligencja twórcza i „gospodarcza”). Badając prasę należy o tych grupach pamiętać. W Drugiej Rzeczypospolitej ukazywało się ponad tysiąc pism żydowskich; referent zaznaczył, iż tylko w trakcie badań nad żydowską prasą prowincjonalną doliczył się prawie 500 tytułów, poinformował także zebranych o przygotowywanej przez uniwersytet w Jerozolimie całościowej bibliografii prasy żydowskiej na świecie.

Na zasadzie głosów w dyskusji wygłoszono w tej części obrad następujące komunikaty: mgr Ireny Sochy (Katowice) o kulturotwórczych funkcjach prasy szkolnej w latach 1918—1939, mgr Danuty Adamczyk (Kielce) o „Echach Kieleckich” 1905—1907, mgr Elżbiety Roli (Lublin) o prasie lubelskiej okresu I wojny światowej, mgr Leszka Kuka (Toruń) o czasopiśmie „La Pologne” w latach 1848—1851 jako nieoficjalnym organie obozu politycznego ks. Adama Czartoryskiego oraz dr Zofii Sokół (Kraków) o polskiej prasie kobiecej. Autorka ostatniego komunikatu zaproponowała definicję tej prasy i periodyzację jej dziejów.

Wywiązała się również dyskusja na temat wykorzystania katalogów bibliotecznych w badaniach prasoznawczych. Mówiono o potrzebie dostosowania zapisu katalogowego do potrzeb tych badań i o skorygowaniu treści katalogów ze stanem faktycznym zbiorów (M. Inglot, K. Zawadzki); wskazywano na konieczność uporządkowania Katalogu Centralnego w Bibliotece Narodowej i właściwego jego wyzyskania (mgr Aleksandra Garlicka — Warszawa, O. Czarnik). K. Zawadzki postulował sporządzenie pełnej bibliografii prasy polskiej, uzupełnionej indeksami rzeczowymi.

Problemy prasy okupacyjnej

Doc. dr hab. Stanisława Lewandowska (Warszawa) wygłosiła referat na temat propagandy antynazistowskiej w polskiej prasie konspiracyjnej, zaś referat doc. dr. hab. Jerzego Jarowieckiego i mgr Bożeny Pietrzyk (Kraków) dotyczył kultury i literatury na łamach polskiej prasy konspiracyjnej w latach 1939—1945.

Jak stwierdziła w dyskusji prof. dr Alina Słomkowska (Warszawa), referat S. Lewandowskiej stanowi podsumowanie dotychczasowego dorobku badań nad prasą polską okresu okupacji hitlerowskiej. Wprawdzie studia nad prasą konspiracyjną są dość zaawansowane, nad „gadzinówkami” zaś rozpoczęte, niemniej istnieją nadal „zagadnienia wstydlive”, przemilczane przez historiografię, jak np. nieudany bojkot kin czy prasy „gadzinowej”. Mówiono też o tych punktach „dekalogu Polaka”, które dotyczyły prasy wydawanej przez okupanta. Według A. Słomkowskiej, o ile w 1940 r. sformułowano w nim bezwzględny zakaz kupowania „gadzinówek”, to później w instrukcjach władz podziemia zakaz ów dotyczył wyłącznie periodyków rozrywkowych, prasy codziennej zaś tylko w określone dni. Na marginesie M. Inglot wskazał na trwałość „konspiracyjnego kodeksu zachowań” („mit konspiracyjski” ciąży na współczesnych postawach opozycyjnych, a udział w tej ciągłości ma także prasa podziemna z lat 1939—1945).

Wiele miejsca w dyskusji zajął problem skuteczności działania propagandy niemieckiej (w tym także prasy w języku polskim) na polskie społeczeństwo. Odwołując się do licznych przykładów, A. Słomkowska zwróciła uwagę, iż w prasie konspiracyjnej często występują na ten temat sprzeczne oceny — czasem nawet w tych samych artykułach pisze się o skuteczności i nieskuteczności propagandy wroga.

Namiasz zdaniem dr Ewy Cytowskiej (Warszawa) negatywne oceny oddziaływania „gadzinówek” kreowano w prasie konspiracyjnej przede wszystkim na użytek polityczny. Prasa „gadzinowa” i konspiracyjna często podawały te same fakty, lecz w innej otocze. Wobec licznych przykładów dezinformacji szerzonej przez prasę konspiracyjną, należałoby zwrócić baczniejszą uwagę na „wzajemne współdziałanie” prasy podziemia i prasy polskiej wydawanej przez Niemców, na posługiwanie się przez nie podobnymi przykładami, lecz w innych celach politycznych. Polemizując z E. Cytowską J. Jarowiecki stwierdził, iż punktów stycznych między prasą konspiracyjną i „gadzinową” było niewiele, nie można więc mówić o „wzajemnym współdziałaniu”, lecz o „przeciwdziałaniu”.

Na zagadnienie kształtowania postaw ksenofobii i ksenofilii przez prasę konspiracyjną zwrócił uwagę M. Inglot, twierdząc, iż odtworzenie przedstawionego przez nią stereotypu Niemca, Rosjanina, Anglika czy Amerykanina mogłoby pomóc badaczom współczesnych stereotypów narodowych. W replice J. Jarowiecki wskazał, że stereotypy te tworzyła głównie podziemna prasa satyryczna. W związku z problematyką narodowościową M. Fuks przypomniał, że istniała także podziemna prasa żydowska (Warszawa, Białystok, Kraków). Mgr Eugeniusz Misiło (Olsztyn) podniósł kwestię stosunku prasy konspiracyjnej do Żydów i do problemów narodowościowych w ogóle; poruszył zagadnienie kontynuacji antysemitycznych idei obecnych w przedwojennym życiu politycznym Polski. Według S. Lewandowskiej, w latach 1939—1945 były to przypadki incydentalne; antysemityzm można było spotkać tylko w pismach konspiracyjnych niektórych grup zorientowanych profaszystowsko przed 1939 r. W ogóle problem mniejszości narodowych był w prasie konspiracyjnej szeroko dyskutowany. W innej sytuacji niż Polacy — przypomniał E. Misiło — była w czasie okupacji ludność ukraińska, m.in. ukazywała się ukraińska prasa legalna. Replikując J. Jarowiecki zaliczył całą legalną prasę ukraińską do prasy „gadzinowej”, wystąpił też przeciw próbom rehabilitacji prasy niemieckiej w języku polskim. Owszem, była ona czytana, gdyż zamieszczała komunikaty frontowe i ogłoszenia, lecz w dziedzinie kultury — poprzez propagandę tandety — dokonała spustoszenia. Wpajała też przekonanie, że nie istnieją inne treści prócz tych, które przekazywała. W sprawach literatury na łamach prasy konspiracyjnej wypowiedzieli się M. Inglot, J. Jarowiecki. Autor referatu stwierdził, że literatura była uwikłana w kwestie ideowe i polityczne.

W trakcie dalszej dyskusji mgr Wiesława Wójcik (Kraków) przedstawiła komunikat pt. *Problemy tak zwanej „produkcji dóbr niematerialnych” na łamach niemieckiej prasy w języku polskim dla Polaków wydawanej w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939—1945*, w którym zaproponowała skrócenie metody statystycznej opracowanej przez Irenę Tetelowską oraz przeprowadziła wyrwykową konfrontację obu metod na badanym przez siebie materiale. Jej wyniki mogą sugerować większą dokładność sposobu uproszczonego, jednak twierdzenie to — jak zastrzegła autorka — wymaga głębszych sprawdzianów.

Zamykając obrady J. Myśliński poinformował o projektowanej sesji na temat historii prasy PRL, a także odczytał fragment listów nieobecnych na sympozjum prof. dr. M. Tyrowicza i red. Czesława Lechickiego. M. Tyrowicz w swym liście zaproponował podjęcie prac nad słownikiem dziennikarzy polskich, aplauz dla tej inicjatywy przekazał także C. Lechicki. J. Myśliński wyjaśnił, że sprawa ta była już dyskutowana w Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX w. IBL PAN, wnioski nie były wszakże optymistyczne. Na zakończenie w imieniu organizatorów i uczestników sympozjum jego przewodniczący serdecznie podziękował Instytutowi Kształcenia Nauczycieli za pomoc finansową i organizacyjną.